

a magyar retorikai hagyományt címszóként sem vette fel. Bízunk benne, hogy a korra újkori tudományos kutatási útvonal Magyarországról Németország felé most a XX. század végén talán járható lesz fordítva is. Mert észre kellene vetetni külfölddel is a magyar kultúrát, különben mindig csak igyekezni fogunk Európába, ahol már rég ott vagyunk...

(Bp., Verlag Calvin, 1999, 243 l.)

CSORBA DÁVID

A Baka-líra „benső világteré”-ről Fried István: *Árnyak közt mulandó árny*

Baka István költészetének fogadtatástörténetére is jellemző az a kettősség, amely a hetvenes–nyolcvanas évek irodalomértését jelentősen torzította, s amely némi egyszerűsítéssel ideológiai, még rosszabb esetben – és sajnos napjainkban is – politikai érdekek mentén osztja ketté irodalmunkat. Ez a kettősség a Baka-recepcióban eleinte abban nyilvánult meg, hogy egyes kritikusok a költő aktuális kötetének ürügyén fogalmazták meg saját ideológiai álláspontjukat – többnyire a posztmodernnel szemben, Baka Istvánt – kevésbé rossz esetben a verseket – játszva ki döntő aduként a nemegyszer fantomok ellen vívott kártyacsatában. S mivel a kilencvenes években olykor – s inkább taktikai okokból, mint meggyőződésből – a másik oldal is Bakával tromfolt (igaz, mindig csak az életmű egy-egy szeletét – többnyire a Pehotnij-verseket – emelve ki), a költő kiterítette lapjait, s több interjúban is érvénytelennek nyilvánította az olyan játékszabályokat, amelyek szerint csak két szín – a népi vagy az urbánus – lehet adu, s a maga részéről egyik színnel sem vállalta a játszmát.

Míg az ideológiai harc kritikának álcázott megnyilvánulásai pályakezdekéskor jócskán ártottak Baka Istvánnak, elszigetelve őt és művét az elismertséget hozó kanonizációs folyamatoktól és ezáltal a szélesebb olvasóközönségtől, már ekkor jelentek meg olyan kritikák, amelyek tisztán szakmai érdekelődéstől, olvasói rokonszenvtől vezérelve kísérték figyelemmel költészetének alakulását. Ez különösen fontos, ha figyelembe vesszük, hogy a *Farkasok órája* (1992) után a Bakát mindinkább elismerő posztmodern folyóiratok és kritikusok kanonizációs és értelmező gesztusai szerint költőnk mintha a semmiből bujt volna elő a kilencvenes évek első évtizedeiben. Pedig a Baka költészetének első tizenöt évét is (az 1975-ös pályakezdekéstől az *Égtájak célkeresztjén* válogatott verseiig) figyelemmel kísérő kritikusok és irodalomtörténészek: G. Kiss Valéria, Olasz Sándor, Grezsa Ferenc, Görömbei András, Füzi László vagy Szigeti Lajos Sándor írásaiból nyilvánvaló, hogy Baka költészetében nem váratlan és ugrásszerű minőségi változást, hanem egy, már az indulásakor jelentősnek minősített költői pálya logikus, sokak által várt kiteljesedését hozták a kilencvenes évek.

A költői pálya utolsó két évében, 1994-től csatlakozott Fried István a Baka-recepcióhoz az Év Könyve-díjas (1994) *Sztyepan Pehotnij testamentumáról* írott tanulmányával. S a következő években sorra jelentette meg a költő egy-egy verscsoportját, ciklusát vagy szerepversét értelmező tanulmányait – értelemszerűen Baka kései verseiről: utolsó, még a költő életében megjelent két kötetéről és a már csak folyóiratban – illet-

ve a *Tájkép fohással* (1996) című posztumusz kötetben – közölt versekről. Korábban csak egy, az 1987-es, először az *Égtájakban* megjelent versről, a *Caspar Hauserről* írott tanulmányban tekintett vissza.

Fried István e nagy lélegzetű, sokszálú, igényes és gazdag tanulmányai nemcsak kijelöltek egy lehetséges – és termékeny – értelmezési irányt Baka kései verseit illetően, hanem el is némitották valamelyest az ideologikus olvasatokat azáltal, hogy Fried István tüntetően a művekre koncentrált, s a hangsúlyokat nem torzította semmiféle irányzatos preconcepció jegyében.

E tanulmányok *Árnyak közt mulandó árny* címmel jelentek meg a Tiszatáj Könyvek-sorozatban egybegyűjtve, megkönnyítve a kutatók dolgát is, ám ami fontosabb: szélesebb olvasóréteghez is eljutva. Hogy ez az első valóban színvonalas könyv, amely Baka István költészetéről szól, nem csupán szimbolikus jelentőségű: vitathatatlanok Fried István érdemei Baka lírájának „nagykorúsításában”, a recepció folyamat fel-frissítésében; e tanulmányok ismerete nélkül mostantól aligha lehet Bakáról érvényes véleményt megfogalmazni.

Épp ezért sajnálatos, hogy a könyv csak részleges érvényű: nem foglalkozik Baka első négy verseskötetével, így nem adhat képet a pálya alakulástörténetéről. Az egyes tanulmányok pillanatfelvételek, s olyan fotósorozattá állnak össze, amelynek mintha hiányozna az eleje. A kötetvégi összegzés néhány mondatban megpróbál ugyan kapcsolatot teremteni a pálya első és részletesen bemutatott második fele között, ám ez inkább csak a hiányérzetet növeli: az összegzés a szerepfelfogás változásairól tudósít röviden, tételszerűen, mellőzve az érvelő kifejtést. Fried István így óhatatlanul – minden bizonnyal tudatosan, ízlésével egybehangzóan – leértékeli a *Sztyepan Pehotnij testamentuma* előtti pályaszakaszt, egyként minősítve kevésbé korszerűeknek Baka Vörösmarty- és Liszt Ferenc-verseit. S mivel tanulmányaiban teljességgel figyelmen kívül hagyja a Baka-recepciót, az összegzés sebtiben fölvezolt tételei már nem is annyira cáfolatra, mint inkább támogató érvekre szorulnak. (A Vörösmarty- és Liszt-versekről szólván például Görömbei András, Vörös István vagy Szilágyi Márton véleményét lett volna érdekes számításba venni.)

Az írások eredeti megjelenésekor kevésbé volt feltűnő a Baka-recepció teljes kizárása az olvasatból. Az 1999-es tanulmánykötetben azonban olykor bántóan jelentkezik ez a hiány: nem csupán egyes megállapítások előzményeinek hivatkozása maradt el (például a *Mefisztó-keringő* és Bulgakov *A Mester és Margaritájának* kapcsolatára [48.] már Görömbei András is utalt jóval korábban, 1986-ban, s Baka évszak-verseinek kifordított motívikájáról [157.] Szigeti Lajos Sándor írt részletesen már 1982-ben), de a szemlélet árnyalása, az értelmezés dialogizálása s a tárgyyszerűbb, pontosabb összefoglalás érdekében is hasznos lett volna a fogadattörténet vizsgálata. Persze nem szép olyasmit kérni számon, amit az író nem tűzött ki célul. Fried István tudatosan vállalta problémafelvetésének szűkítését, a Baka-életmű „kettémetszését”, a valóban egyenetlen, bár jó néhány kiváló teljesítményt is felmutató recepció figyelmen kívül hagyását. *Minden változtatás nélkül* gyűjtötte kötetbe Baka-tanulmányait, egy szintén korábbi, a kilencvenes évtized lírájáról szóló tanulmányt illesztve eléjük, és egy, valószínűleg a könyvhöz írt összefoglalással zárva le az olvasatot.

Azt a feladatot azonban hiánytalanul teljesítik az írások, amelynek az elvégzésére vállalkoznak: Baka kései verseinek komparatistikai-intertextuális vizsgálatát. Fried István végtelen párbeszédként, sőt sokszereplős beszélgetésként értelmezi az irodal-

mat, s Baka verseiben is azokat a szálakat fejt fel, amelyek összekötik a költőt a magyar és a világirodalom legkülönbözőbb szövegeivel. S messzebbre is tekint: nem téveszti szem elől, hogy Baka költészetében majdnem az irodalommal egyenértékű szerepet kap a zene és a festészet, úgyszólván a világkultúra egésze. Elemzői módszerét is Baka „benső világterének” struktúrájához igazítja: többnyire széles művelődéstörténeti vázlattal, összefoglalóval nyit, s ebbe a térbe kapcsolja be Baka művét vagy műveit. A *Caspar Hauser* kapcsán Handke, Novalis, Verlaine, Trakl, Juhász Gyula műveit veszi számba, gondosan elkülönítve a Baka-vers által nem tematizált műveket azoktól, amelyek szemléleti alapjául szolgálhattak, illetve azoktól, amelyeket Baka átértelmezve, újraírva idéz fel. Nem feledkezik el az autotextuális összefüggésekről sem, így kerül látóterébe Baka *Sovány vizekből* és *Átutazóként* című verse. A *Háry János búcsúpoharát* is rögtön tágabb összefüggésekbe ágyazva, Immermann *Münchhausen* című regényére utalva értelmezi, később vonva be az elemzésbe a kézenfekvőbb előszöveget: Garay János *Az obsitosát* és Kodály Zoltán zeneművét. A Garay- és a Baka-mű összevetésekor meggyőző érveléssel bizonyítja, hogy bár Baka „részben Garay János szókincséből építkezik” (67.), a népies nyelvi rétegek „az új szövegösszefüggésben vesztenek eredendő »népiességükből« [...]”, már nem a kedélyes, múlt századi tónus jelzései, viszont nyernek azáltal, hogy erre az »eredendő népiesség«-re mintegy hártaként borul rá a személyes lét rettegését megszólaltató előadás”.

Van Gogh szalmaszéke cím alatt a *Sztyeapan Pehotnij testamentumáról* olvashatunk tanulmányt: Fried István nem esik abba a hibába, mint a kötet kritikusaik többsége, akik szinte csak a címadó ciklust vizsgálták, a kötet első felét néhány mondattal kapcsolva a „főszöveg”-ként értett Pehotnij-versekhez, esetleg el is marasztalva a költőt a „nem egységes” könyvért. Fried értelmezésében a költő „kilép a jól ismert, hazaként elfogadott meghatározottságokból [...] – és e hazai/anyanyelvi-kulturális hagyományok világszerúségét, világbavettségét és anyagbazuhanóságát szemrevételezve, a világkultúrának nem periódusait, hanem világekorszakait, aionjait bejárva, útja közben sem felejt, szüntelen emlékezetébe idézi Liszt Ferenc (és talán Wagner) atonalitás felé mutató végtelen dallamainak összecsengését, Liszt késő romantikájának, Chopin száműzött mélabújának újrajelentkezését Rachmaninovnál, a Goethét továbbgondoló lisztferenci-szekszárdi Mephisto Woland művészi álnéven megessett moszkvai időzését.” (84.) Ez a mondat jól szemlélteti Fried szemléletének összetettségét, intertextuális párhuzamainak bravúros gazdagságát (s azt is, hogy e jellemzők bizony nemegyszer ilyen túlterhelt, barokkosan indázó mondatokat szülnék). Fried a szerepek sokaságában is észreveszi, hogy a személyiség „egyetlenségének dokumentuma” is a kötet: „az állandóban a változót, a változóban az állandót” (108.), az örök emberit mutatja föl. (Kár, hogy bent maradt egy tévedés a tanulmányban, az *In modo d’una marcia* ugyanis nem daktilikus, mint ezt [96.] hangsúlyozza Fried, hanem anapesztikus ritmusú.)

A kötet egyik legátfogóbb, legteljesebb tanulmánya a *November angyalához* című kötetet értelmezi. A szövegekőz és mítoszkritikai elemzések újabb szemponttal, a Baka verseiben ez idő tájt mind hangsúlyosabbá váló szómágia poétikai vizsgálatával, nyelvi játék, anagramma és névvarázs szerepének részletes tárgyalásával egészülnek ki. Lenyűgöző, ahogy Baka mind gyakoribb szótöréseit (például: „ho- / rizontnyi”)

egészen Arany Jánosig vezeti vissza, az elemzés során a poétikai eljárás aktuális funkcióját is meggyőzően értelmezve.

Az utolsó versekről írott két tanulmány közül az első ismét egyetlen versről, a *Sellő-szonett*ről szól – persze megint számtalan szövegelőzményt, az antikvitás, a folklór, több évszázad és nemzet irodalmának hagyományát kapcsolva Baka verséhez, amellyel újra foglalkozik az összegzés előtti utolsó tanulmányban, Baka számadás-verseit Rilke, Kosztolányi, Babits és mások ars poétikus verseivel összevetve. Itt még néhány korábbi versre is utal a *Farkasok órája* kötetből, ezúttal főként Baka korábbi szövegeihez kapcsolva az utolsó verseket, hogy azok szemléleti újdonságát, módosult poétikáját még inkább kiemelhesse. Baka István költészetének egyik legjellemzőbb tulajdonságát hangsúlyozva zárja e tanulmányt: „Úgy önéletrajzi ez a líra, hogy benső világtere világmodell, a töredezettség beismerésével, de a formátlan-ság, a szétesés kísértésének legyőzésével. Az elveszettség, a veszendőség tudata sem kényszeríthette a költőt, hogy ne szerkezetben, megszerkesztettségben, rendben gondolkodjék.” (184.)

Fried István nagy érdeme, hogy e versek megszerkesztett rendjéből a rejtett vagy csak jelzett idézetek, hagyományszálak szövedékét felfejtve igazi kalandra hívta az olvasót: tisztán irodalmi, szellemi kalandra, látszólag különösebb tét nélkül, valójában Baka önmegértésének fázisait megvilágítva az olvasót is hozzásegítve saját maga jobb megértéséhez. A könyv töredékessége, pillanatnyisága, kisebb hibái – egyszóval minden kifogás elhomályosul amellet a vitathatatlan tény mellett, hogy végre szuverén, egyéni irodalmi nézőpontú, az értelmezőnek a mű iránti alázatáról és szeretetéről tanúskodó könyv született Baka István lírájáról.

(*Tiszatáj Könyvek*, 1999.)

NAGY GÁBOR